
Streszczenia rozpraw doktorskich.

Biuletyn Polonistyczny 8/22-23, 139-162

1965

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

III. STRESZCZENIA ROZPRAW DOKTORSKICH

Stanisław E i l e: Twórczość Żeromskiego w ocenach współczesnych (1892-1926). Promotor: prof. H. Markiewicz (UJ). Recenzenci: prof. prof. S. Kawyn (UŁ) i K. Wyka (UJ). Uniwersytet Jagielloński 1964.

W rozprawie starano się o dobór opinii reprezentatywnych dla pewnych kół literackich, społecznych i politycznych; szeroko uwzględniono również sądy indywidualne najwybitniejszych przedstawicieli ówczesnego świata literackiego.

Podstawę rozważań stanowiły przede wszystkim artykuły krytyków i publicystów, zamieszczone w prasie krajowej, a w znacznie mniejszym stopniu pamiętniki i wspomnienia.

Wydaje się, że najwierniejszy czytelnik Żeromskiego, inteligent polski, nie różnił się zasadniczo swymi poglądami od "ludzi pióra".

Materiały niniejszej rozprawy zostały ujęte w ramy chronologiczne, a wewnątrz nich zastosowano podział problemowy. Całość składa się z dwóch części, obejmujących kolejno recepcję przed i po pierwszej wojnie światowej.

Okres przedwojenny został potraktowany bardzo dokładnie. Na pierwsze miejsce wybija się sprawa tzw. "legendy" Żeromskiego, rzucona na tło społeczno-polityczne i literackie.

Rozdz. I niniejszej rozprawy, poświęcony "legendzie" Żeromskiego, posiada osiem części, z których każda uwypukla poszczególny aspekt zagadnienia.

W cz. I ("Pisarz pokolenia") ukazano podłoże społeczne, na którym wyrósł kult Żeromskiego. Złożony charakter twórczości Żeromskiego powoduje, że moderniści znajdują w nim piewę determinizmu, bezradności człowieka wobec "wszechwładnej" natury, podczas gdy radykalna inteligencja uważa autora "Promienia" za wielkiego ideologa, który stworzył nowy typ bohatera społecznika.

Cz.II. ("Rewelator prawd metafizycznych i romantyczny "wieszcz") poświęcona jest dalszej fazie recepcji (okres "Popiołów"), gdy Żeromski, pod wpływem teorii Przybyszewskiego o sztuce "objawiającej" istotę bytu, zostaje uznany za pisarza odkrywającego prawdy metafizyczne, niedostępne dla zwykłych śmiertelników. Żeromski zostaje uznany za następcę romantycznych "wieszczów".

W cz.III. ("Opinie niezaangażowanych") scharakteryzowano stosunek krytyki konserwatywnej do Żeromskiego przed ukazaniem się "Dziejów grzechu".

Cz.IV. - "Skandal wokół "Dziejów grzechu" - to przegląd sądów o tej powieści, a równocześnie próba ukazania podłoża społecznego, którego wynikiem była niezwykle gwałtowna reakcja krytyki prawicowej.

Porewolucyjne przemiany społeczno-polityczne powodują walkę z "legendą" Żeromskiego (tytuł cz.V), prowadzoną przez publicystykę wszystkich stronnictw politycznych. Chociaż walce z przodującą rolą Żeromskiego przewodzi krytyka endecka, zbliżone argumenty można znaleźć u prawicowych i lewicowych socjalistów. Różnica a nawet sądy wręcz przeciwstawne pojawiają się wtedy, gdy jest mowa o orientacji społeczno-politycznej pisarza. Na takim tle wystąpienie Brzozowskiego ("Legenda Młodej Polski"), chociaż dokonane poza programami partyjnymi, było typowe dla epoki. Natomiast K.Irzykowski pozostał na uboczu ówczesnych dyskusji ideowych.

W cz.VI. pt. "Wielbiciele dawni i nowi" wskazano, że do dawnych sympatyków dołączają młodzi, wychowani już w szkole na lekturze "Syzyfowych prac" i "Popiołów".

Cz.VII omawianego rozdziału została poświęcona "Wiernej rzece", która ze względu na swoją tematykę skierowała uwagę krytyków na inne tory.

Cz.VIII - "Nowa opozycja" - reprezentuje przede wszystkim wystąpienie Stanisława Baczyńskiego, który zwalczając społeczną misję literatury wyprzedzał tendencje rozwinięte na początku dwudziestolecia.

Rozdz.II rozprawy przedstawia najciekawsze poglądy na węzłowe zagadnienia twórczości Żeromskiego.

W cz.I przy omawianiu poglądów na zagadnienia filozoficzne i etyczne wykazano, że u pisarza uznanego później za bezwzględne "uczuciowca" doszukiwali się współcześni uogólnień dotyczących popularnych wówczas problemów intelektualnych: wolności i konieczności, obowiązku i czynu.

Cz.II, dotycząca sądów o problematyce społecznej i narodowej, jest uzupełnieniem rozdz. "Legenda Żeromskiego" o ciekawsze koncepcje zagadnień szczegółowych. Najwięcej miejsca poświęcono rozwojowi poglądów na bohatera powieści Żeromskiego.

Rozdz.III stanowi przegląd sądów o artyzmie utworów Żeromskiego. Całość podzielono na trzy okresy: wczesną twórczość, okres "Popiołów", okres od "Dziejów grzechu" po "Wierną rzekę".

Celem rozdziału było wykazanie, że twórczość Żeromskiego była na swe czasy nowatorską i stąd budziła sprzeciw u zwolenników tradycyjnej techniki pisarskiej.

Część II rozprawy została skonstruowana odmiennie. Recepcja twórczości Żeromskiego na początku dwudziestolecia nie była tak bogata ani wszechstronna jak przed pierwszą wojną. W wielu wypadkach powtarzano tylko stare poglądy.

Z całości wyodrębniła się dyskusja nad "Przedwiośnią" i "Przepióreczką", której poświęcono też specjalny rozdział.

Tematem cz.II omawianego rozdziału "Żeromski w świetle wymagań nowych czasów" jest odmienny stosunek krytyki po I wojnie światowej do autora "Wiatru od morza". Krytyka, zwłaszcza starszego pokolenia, odnosi się na ogół przychylnie do społecznych ambicji pisarza. Znamienny przełom dokonuje się u przedstawicieli prawicy politycznej, którzy w okresie "Wiatru od morza" uważają Żeromskiego za ideologa narodowej odrębności i energii. Przedstawiciele nowej, "młodej" literatury wprawdzie nie zawsze zgadzają się z Żeromskim, onieśmieni wielkim autorytetem pisarza rzadko polemizują otwarcie. Wśród ówczesnych sądów o Żeromskim na specjalną uwagę zasługuje książka W.Jampolskiego: "Stefan Żeromski. Duchowy wódz pokolenia", której poświęcono cz. III omawianego rozdziału (Jeszcze o "wodzu pokolenia"). Wyodrębniono także stosunek władz państwowych do Żeromskiego i obecność jego utworów w programach szkolnych (cz.IV - "Państwo i szkoła"). Rozdział V

- "Nowa powieść społeczna i nowy bohater" - stanowi przegląd opinii o "Przedwiośniu" i "Przepióreczce". Wykazano, że walka z powieścią Żeromskiego była powiązana z ówczesną sytuacją polityczną.

Opinie o "Przepióreczce" podzielono na: sądy o premierze w Teatrze Narodowym, sądy o inscenizacjach w innych teatrach, poglądy Jerzego Eugeniusza Płomieńskiego w wydanej nieco później broszurze polemicznej. Na końcu omówiono pierwsze marksistowskie syntezy twórczości Żeromskiego, z rozprawą Juliana Bronowicza na czele. Ostatni rozdział - "Echa śmierci Żeromskiego" - stanowi przegląd opinii wygłoszonych bezpośrednio po zgonie pisarza.

W cz.I ("Pisarz a społeczeństwo") przedstawiono zróżnicowaną reakcję ogółu na śmierć Żeromskiego. W większości wypadków pojawia się wówczas poczucie wyjątkowej, wręcz osobistej straty. Głosy bezwzględnych przeciwników Żeromskiego, zwłaszcza ze strony skrajnej prawicy, nie uzyskują większego znaczenia.

W cz.II om. rozdz. - "Twórczość i trwałe wartości" - skonstatowano, że po śmierci Żeromskiego za najtrwalszą stronę jego dorobku literackiego uznano walory uczuciowe, z czym łączyła się często negatywna ocena strony intelektualnej.

Po oddzielnym omówieniu apologetycznej książki o Żeromskim T.Wojeńskiego zestawiono opinie o autorze "Popiołów" z sądami o zmarłym w tym czasie Reymoncie.

Rozprawę niniejszą kończy opinia jej autora, że problem "polskości" i "uniwersalizmu" Żeromskiego pozostał otwarty.

Tadeusz G o ł a s z e w s k i: Społeczna recepcja współczesnej powieści polskiej. Promotor: prof. H.Markiewicz (UJ). Recenzenci: prof.prof. Z.Libera (UW) i P.Rybicki (UJ).Uniwersytet Jagielloński 1964.

1. Przedmiotem rozważań jest zasadniczo czytelnictwo współczesnej powieści polskiej, w szczególności zaś: 1) czytelnik (niewyspecjalizowany, chodzi o czytanie spontaniczne, wynikające z potrzeb natury ogólnokulturalnej a nie np. z obowiązku profesjonalnego); 2) współczesna powieść pol-

ska; 3) środowiska czytelnicze (badaniami objęto zasadniczo województwo krakowskie - 14 miast oraz 29 wsi); 4) biblioteki publiczne; 5) księgozbiory prywatne; 6) księgarnie.

2. "Recepcja społeczna" rozumiana jest w odniesieniu do literatury jako: zakupywanie książek, czytanie ich, rozumienie i przeżycie estetyczne związane z książką. Procesy te rozpatrywane są jako wynik określonych zjawisk zachodzących w społeczeństwie w związku z kontaktami międzyludzkimi.
3. Podjęta została następująca szczegółowa problematyka badawcza: 1) jaki jest udział i funkcja współczesnej powieści polskiej w życiu kulturalnym środowisk społecznych poszczególnych typów, 2) jaki jest zakres czytelników tej powieści, 3) jakie są reakcje poszczególnych kręgów czytelniczych na tę powieść, 4) jakie czynniki wpływają na rozszerzenie lub zwężenie czytelnictwa współczesnej powieści polskiej. Oświetlenie wysuniętych problemów pozwoliło uzyskać orientację w charakterze czytelnictwa poszczególnych typów środowisk i kręgów oraz dało podstawę do podjęcia prób ustalenia występujących prawidłowości, dotyczących czytelnictwa współczesnej powieści polskiej.
4. W czasie badań posługiwano się następującymi metodami badawczymi: 1) analiza dokumentacji (karty czytelnika, karty książek, katalogi, arkusze sprawozdawcze - w bibliotekach, zestawienia i rachunki w księgarniach, sprawozdania i arkusze statystyczne terenowych organów władzy itp.), 2) obserwacja (zwłaszcza zachowania się czytelników, bibliotekarzy i księgarzy), 3) ankieta (przeprowadzono 2 ankiety: "Które z podanych niżej książek czytał/a/ Pan/i/ i co o nich sądzi" - poprzez ankietę tę uzyskano orientację, które z 60 umieszczonych na niej pozycji są masowo czytane w poszczególnych środowiskach, jakie są kręgi czytelnicze poszczególnych pozycji, jakie oceny i sposoby wartościowania występują społecznie - uzyskano 853 ankiety; "Ankieta na temat wartościowania i oceny współczesnej powieści polskiej" - uzyskano 54 ankiety), 4) wywiad (z czytelnikami - 85 wywiadów), 5) metody statystyczne.

5. Rozdział "Charakterystyka typowych środowisk czytelniczych" podaje opis czytelnictwa książek na tle ogólnych wyników życia kulturalnego. Chodzi zwłaszcza o to, by czytelnictwa współczesnej powieści polskiej nie traktować w oderwaniu od całokształtu czytelnictwa. Przy omawianiu środowisk poszczególnych rodzajów (wielkomięskie, małych miast, wsi) uwzględniono następujące zagadnienia: upowszechnienie książki, kontakty społeczne typu czytelniczego (zinstytucjonalizowane i towarzyskie), wskaźnik 10 najbardziej poczytnych książek, najbardziej poczytne typy książek. Rozdział ten kończy się omówieniem w sposób porównawczy czytelnictwa współczesnej powieści polskiej na tle charakterystyki poszczególnych typów środowisk czytelniczych. Różnice w nasileniu czytelnictwa współczesnej powieści polskiej są stosunkowo niewielkie. W wielkich miastach zjawiskiem najbardziej charakterystycznym jest powszechne zainteresowanie głośnymi nowościami wydawniczymi, w małych miastach - zainteresowanie literaturą rozrywkową, dla wsi najbardziej typowe jest czytelnictwo powieści "tradycyjnej". Do najpoczytniejszych współczesnych powieści polskich należą wedle wyników badań: J. Andrzejewskiego "Popiół i diament", J. Dobraczyńskiego "Najeźdźcy", A. Fiedlera "Dywizjon 303", J. Newerly "Pamiętka z Celulozy" oraz W. Machejka "Rano przeszedł huragan".
6. Rozdział "Charakterystyka kręgów czytelniczych współczesnej powieści polskiej" bierze pod uwagę następujące typy powieści: o tematyce społeczno-politycznej, o tematyce wojennej, o tematyce psychologiczno-obyczajowej. Podana została struktura społeczna okręgów (wewnątrz środowisk społecznych). Struktury te przedstawione zostały w postaci tablic liczbowych. Przy końcu rozdziału podana została charakterystyka porównawcza czytelnictwa powieści różnych typów, co schematycznie ujęto w histogramie (od najbardziej do najmniej poczytnych: powieść historyczna, podróżniczo-przygodowa, obyczajowo-fabularna, wojenna, biograficzna, społeczno-polityczna, fantastyczno-naukowa, psychologiczna).

7. Analizy dotyczące "jakościowej" strony recepcji, a więc próby określenia reakcji czytelników, przedstawione zostały w dwu rozdziałach: "Typy recepcji współczesnej powieści polskiej" oraz "Wartościowanie i ocena współczesnej powieści polskiej przez czytelnika".

Opracowanie zebranych materiałów dokonane zostało według poszczególnych momentów procesu recepcji (z uwzględnieniem typów czytelników w zależności od środowiska oraz tzw. "wYROBIENIA czytelniczego"). Omówiono następujące zagadnienia: identyfikacja powieści jako gatunku, kwalifikacje literatury z punktu widzenia narodowego w świadomości czytelnika, strukturalne zagadnienia powieści współczesnej w recepcji (język, rozumienie sensu zdań, sposoby przedstawienia rzeczywistości powieściowej, świat przedstawiony powieści, kompozycja powieści), wartościowanie współczesnej powieści przez czytelnika (wartości typu wzruszeniowego, wartości zaspokajające zainteresowania fabularne, wartości poznawcze, wartości polityczno-społeczne, sfera wartości konstrukcyjnych, sfera wartości związanych z nastawieniem na artyzm i rzadkość dzieła), ocena dzieła, wpływ ocen na czytelników (kształtowanie ocen, ocena "oficjalna" a środowiskowa).

8. Ostatni rozdział poświęcony jest rozpatrzeniu wysuniętej problematyki w świetle wyników badań.
9. Aneks zawiera: 15 wzorów ankiet i kwestionariuszy oraz 38 tablic stanowiących cyfrowe opracowanie zebranych materiałów (tablice te omówione są w poszczególnych rozdziałach rozprawy).
10. Celem podjętych badań i opracowania była próba nakreślenia obrazu czytelnictwa współczesnej powieści polskiej, jako ważnego wskaźnika określającego kulturę społeczeństwa. Wysłunięto problematykę mogącą zainteresować teoretyków literatury oraz socjologów kultury a także polityków kultury - nadto ujęcie zagadnień w kontekście aktualnego życia literackiego może wzbudzić zainteresowanie samych czytelników, biorących w tym życiu udział. "Rozważania końcowe" osadzają problematykę czytelnictwa w szerokim nurcie współczesnego życia kulturalnego.

Maria Podraza - Kwiatkowska: Wacław Rolicz-Lieder. Promotor: prof. K. Wyka (UJ). Recenzenci: prof. J. Nowakowski (WSP Kraków) i prof. H. Markiewicz (UJ). Uniwersytet Jagielloński 1964.

Rozprawa składa się z dwóch części zasadniczych. Część pierwsza obejmuje biografię poety, część druga dotyczy jego twórczości poetyckiej.

Przy omawianiu biografii Liedera starano się zwracać uwagę zwłaszcza na literackie znajomości poety oraz na jego perypetie wydawnicze. Do części tej udało się zebrać sporo materiałów dotychczas nieznanych, bardzo ważne listy ojca do poety oraz pamiętnik ojca.

Druga część niniejszej rozprawy, dotycząca twórczości, rozpatruje poezję Liedera na tle współczesnej poezji europejskiej: przede wszystkim francuskiej, a także - niemieckiej. Jednocześnie starano się zestawić twórczość Liedera ze współczesną poezją polską: zestawienie takie z reguły wykazuje prekursorski charakter poezji Rolicza na terenie literatury polskiej.

Owa druga część rozprawy, dotycząca twórczości poetyckiej Liedera, składa się z trzech rozdziałów. Pierwszy z nich zatytułowany: "Poezja obywatelska czy hermetyczna" przedstawia przemiany postawy ideowej poety, sprowadzającej się głównie do fluktuacji jego zapatrywań na istotę poezji i na rolę twórcy-artysty.

Antyutylitaryzm, wyeksponowane stanowisko poety - te cechy ówczesnej literatury francuskiej najbardziej szokowały przybyszy z dwóch krajów, w których sytuacja literacka pod wieloma względami była identyczna. Te dwa kraje, to Polska i Niemcy. Identyfikacja przeżyć związanych z percepcją literatury francuskiej była zapewne jedną z przyczyn przyjaźni między Roliczem-Liederem a Stefanem Georgem. W tej części rozprawy przedstawiono szerzej program silnie estetyzującego czasopisma "Blätter für die Kunst". Z zestawienia wynika, że Liedera i współpracowników "Blätter" łączyły: skrajny estetyzm i hermetyzm, antyutylitaryzm, antydekadentyzm, postulat opanowywania uczuć, tonacja spokojnej dojrzałej rezygnacji i stoicka postawa wobec spraw ostatecznych.

Zestawienie poezji Liedera tego okresu - są to lata 1893-95 - ze współczesną poezją polską wykazało wyjątkowość owej stoickiej postawy; kontynuację jej będą stanowiły dopiero o wiele później wydane tomiki Leopolda Staffa. Na tego rodzaju postawę Liedera wpłynął zapewne także renesansowo-horacjański ideał literatury staropolskiej, zwłaszcza Jana Kochanowskiego.

Rozdział drugi zatytułowany został: "W poszukiwaniu poetyki". Rozpatrzono tu kolejno stosunek poezji Liedera do francuskiego symbolizmu, do twórczości Stefana Georgego oraz do polskiej tradycji literackiej.

Po analizie typowego dla epoki tzw. pejzażu wewnętrznego, posługującego się zagęszczeniem metafor, starano się w rozdziale tym uchwycić podstawowe zdobycze symbolizmu w zakresie poetyki. Wymieniono zatem: przejście od narracji do czystej wypowiedzi lirycznej. Zabiegi te doprowadzą poezję do przesunięcia punktu ciężkości z warstwy obrazowej do warstwy językowej; chodzi bowiem o wydobywanie ze słowa sumy możliwych skojarzeń, i to biorąc pod uwagę zarówno jego warstwę dźwiękową, jak i semantyczną. Jako dalszą zdobycz symbolizmu wymieniono: rozluźnienie skojarzeń wywodzące się zwłaszcza od Maeterlincka. Wreszcie przypomniano, że specjalizując się w przekazywaniu niezwykłych stanów psychicznych poezja okresu symbolizmu stanowi przygotowanie do późniejszego posługiwania się elementami stanu podświadomości, do poetyki snów.

Pierwszy, który owe zdobycze symbolizmu francuskiego poezji polskiej przyswoił, był Wacław Rolicz-Lieder.

W dalszym ciągu rozprawy starano się wykazać, że Lieder nie był wyłącznie naśladowcą maniery symbolicznej. Przed wyłącznym naśladownictwem chroni go lektura poezji staropolskiej, poezji Kochanowskiego.

Z kolei omówiono stosunek poezji Liedera do poezji Stefana Georgego. Podobnie jak George, usiłuje Lieder stworzyć wrażenie "wyszukaności" środkami bardziej dla literatury specyficznymi: przy pomocy twórczego przetwarzania tego podstawowego tworzenia poetyckiego, jakim jest warstwa językowa. Jaskrawą efektywność środków stylistycznych osiąga Lieder przy pomocy chwytów znanych z poezji polskiego baroku (konceptyzm i pseudoklasycyzm (peryfrazowość)).

Opierając się na przykładach, próbowano w tej części rozprawy wytyczyć linię następującą: Morsztyn-Trembecki-Lieder - Peiper; linię zatem łączącą polskich poetów-konstruktorów, poetów-móźgowców.

Rozdział ostatni zatytułowany "Od słowiarza do słownika-rza" omawia pewną charakterystyczną cechę poezji Liedera, cechę, dla której można by zaryzykować nazwę: filologiczno-bibliofilską. Sprawdzianem staje się częstość występowania motywów książki, pergaminu, pisma, czynności czytania, następnie: określeń "warsztatowych" takich jak: heksametr, epopea, strofa, wiersz.

Filologiczne skłonności Liedera doprowadziły go w końcu do prac lingwistycznych. W twórczości poetyckiej owe skłonności ujawniły się przede wszystkim poprzez specjalne zainteresowanie warstwą językową. Niezwykły kult słowa zbliża Liedera także do jego wielkiego polskiego poprzednika - Norwida (w rozprawie starano się udowodnić, że Lieder Norwida czytał, zwracano także uwagę na podobieństwo teorii Norwida i Mallarmégo). Praktyki językowo-poetyckie łączą Liedera z jego niemieckim przyjacielem Stefanem Georgem oraz z całym kręgiem poetów skupionych w "Blätter für die Kunst".

Rodzaj owych praktyk przedstawiono w rozprawie szerzej. Należą tu między innymi: magia etymologiczna, odnowienia warstwy znaczeniowej słowa, próby utworzenia innych pochodnych od rdzenia, wyzyskiwanie waloru dwuznaczności, szokujące zestawienia słowne, inwersje składniowe itp. Poezja Liedera zmusza do zastanowienia się nad znaczeniem słowa, do rozważenia go w kontekście. Stąd konieczność łączenia Liedera nie tyle z Młodą Polską, co z tymi poetami, którzy - przy wszelkich zresztą dzielących ich różnicach - traktują słowo w podobny sposób: z Norwidem zatem, Leśmianem, Tuwimem i Przybosiem.

Poeta-słowiarz, cenił Lieder także zewnętrzny, wizualny obraz słowa, słowa pisanego. Taka postawa zbliża go znowu do Mallarmégo, Norwida i Stefana Georgego. Usiłowania Liedera w tym kierunku - to przede wszystkim udziwnienia pisowni poprzez jej archaizację oraz dbałość o materialną stronę książki, edytorska staranność.

Marian S t ę p i e ń: Narcyza Żmichowska (Biografia ideowa). Promotor: prof. H. Markiewicz (UJ). Recenzenci: prof. W. Danek (WSP Kraków) i doc. J. Kijas (UJ). Uniwersytet Jagielloński 1964.

Praca przedstawia rozwój poglądów Narcyzy Żmichowskiej, ich genezę i wpływ na twórczość literacką pisarki. Materiałem źródłowym jest korespondencja autorki, opublikowana i rękopiśmienna, oraz jej twórczość literacka, publicystyczna i edytorska.

Rozdział pierwszy pt. "Dyskusja z Erazmem" przynosi rekonstrukcję skomplikowanego procesu ideowego dojrzewania pisarki pod wpływem jej brata pozostającego na emigracji we Francji. Rozdział drugi, "Wczesne utwory", ujmuje poezję Żmichowskiej i jej próby prozatorskie na tle literatury krajowej lat czterdziestych. Śledzi szczególnie te elementy utworów literackich, które podejmują i rozwijają antynomie zaznaczające się wcześniej w korespondencji pisarki z Erazmem Żmichowskim.

Rozdział trzeci opowiada o przeżyciach autorki związanych z jej współpracą z pismami krajowymi. Wyjaśnia, dlaczego Żmichowska równocześnie publikowała swoje utwory w periodykach bardzo różnych pod względem programu ideowego. Ukazuje kulisy jej współpracy z "Pielgrzymem". Rozdział nosi tytuł "Między Pielgrzymem a Przeglądem Naukowym".

Rozdział czwarty, najobszerniejszy, próbuje zastosować klucz interpretacji ideowej do "Poganki". Odczytuje ten utwór jako konfrontację dwóch systemów norm moralnych, dwóch koncepcji życia. Pierwszą z nich, zgodną w zasadniczych rysach z Franklinowskimi wskazaniem moralnymi, reprezentuje środowisko rodzinne Beniamina i on sam do chwili spotkania się z Cyprianem, który wyznaje romantyczną, antymieszczaną koncepcję życia.

"Poganka" ukazuje podstawowe antynomie człowieka z lat powstania utworu. Między dążeniem jednostki do nieograniczonej niczym pełni własnego rozwoju a ciążącymi na niej obowiązkami, które wynikają z jej związków ze zbiorowością; między dążeniem jednostki do pełnego rozwoju własnej osobowości, pojętej jako dążenie do wolności i piękna a systemem nakazów i

zakazów, składających się na moralność mieszczańską, z obciążeniami feudalnego patriarchy. Między dążeniem do namiętnej, związanej z nieograniczoną wolnością człowieka, miłości, a umiarkowanym i spokojnym uczuciem do kobiety, która wyraża się w codziennej troskliwości i opiece. Między dążeniem artysty do absolutnego piękna, pojętego jako cel najwyższy i jedyny, a zasadą podporządkowania sztuki i twórczości artystycznej nadrzędnym celom moralnym, narodowym i społecznym.

Ukazanie tych antonomii w wewnętrznym życiu bohatera prowadziło do znacznego wydoskonalenia analizy psychologicznej w dziele literackim. Pod tym względem Żmichowska jako autorka "Poganki" wysuwa się obok Szyrmera na czołowe miejsce w literaturze krajowej.

Kolejnym ogniwem w rozwoju poglądów Żmichowskiej jest "Książka pamiątek", o której traktuje rozdział piąty. Utwór ten jest próbą przejścia na grunt powieści realistycznej. Autorka postawiła przed sobą odmienne cele ideowe i artystyczne. Droga od "Poganki" do "Książki pamiątek" jest drogą ku analizie rzeczywistości. Sytuacja wyznania zostaje zastąpiona zobiektywizowaną relacją. Jeśli u źródeł genezy "Poganki" był niepokój moralny, to "Książka pamiątek" wyrosła z niepokoju poznawczego.

Rozdział szósty (zatytułowany "Przemyślenia lubelskie") informuje o przeżyciach pisarki w czasie śledztwa, pobytu w więzieniu i poza całą więzienną w Lublinie do 1865 roku oraz charakteryzuje utwory literackie powstałe w kręgu lubelskich doświadczeń (Od "Głosu Pańskiego w więzieniu" przez "Adeodata" do "Niekórych pism bezimiennej autorki").

Rozdział siódmy, zatytułowany "W obliczu nowych prądów ideowych", przynosi relację o stosunku pisarki do powstania styczniowego, przedstawia dochodzenie autorki do programu pozytywizmu w zakresie poglądów filozoficznych, społecznych i pedagogicznych. Przejawów tych tendencji szuka w listach Żmichowskiej, w "Kasi i Marynce" oraz w jej komentarzu do edycji dzieł Klementyny z Tańskich Hoffmanowej.

Są to lata długiego milczenia pisarki. Korespondencja pozwoliła ujawnić istotne jego przyczyny. Wiązały się one z roz-

wojem poglądów Żmichowskiej na literaturę. Bardzo krytycznie przyjmowała pozytywistyczny program powieści tendencyjnej.

Chciała dać dzieło o dużych walorach poznawczych, świadectwo przeżyć własnego pokolenia. To, co chciała napisać, tak odbiegało od ówczesnie panujących poglądów na powieść, że nie była pewna, jak ma określić gatunek dzieła, nad którym zaczęła pracować w ostatnich latach swego życia. Niepewność tę zawarła w tytule utworu: "Czy to powieść?". Ostatnie dzieło Żmichowskiej okazało się szczęśliwą realizacją założeń programowych. Jest nieprzestarzałym, socjologiczno-psychologicznym studium polskiego dziecka, które urodziło się w drobnoszlacheckiej rodzinie na dziesięć lat przed powstaniem listopadowym.

Całość pracy zamyka "Zakończenie". Zawiera zebranie rozważań i podkreśla znaczenie znajomości ideowej biografii Narczyży Żmichowskiej dla naszej wiedzy o ideowej drodze polskiej inteligencji w drugiej i trzeciej ćwierci XIX wieku.

Halina C i e ś l a k o w a: Charakterystyka językowa postaci w powieści polskiej w latach 1800-1830. Promotor: H. Turska. Recenzenci: prof. M. Janion (IBL) i doc. H. Kurkowska (UW). Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, 1964.

We wstępie rozprawy znalazły się rozważania o charakterze ogólnym, dotyczące funkcji charakteryzacji językowej jako elementu charakterystyki bohaterów, lingwistycznego kolorytu lokalnego i stylu realistycznego. Zgłoszono także pewne propozycje terminologiczne. Klasyfikację odmian charakteryzacji językowej oparto na typologii wzorów, użytych do stylizacji języka postaci. Kolejne rozdziały pracy odpowiadają poszczególnym odmianom badanego zabiegu, a mianowicie dotyczą:

- rozdziały II i III - charakteryzacji językowej, stylizującej wypowiedzi postaci według języka określonej epoki historycznej;
- rozdział IV - charakteryzacji językowej, stylizującej wypowiedzi postaci według wzorca obcego lub regionalnego języka;

- rozdział V - charakteryzacji językowej, stylizującej wypowiedzi postaci według socjalnej lub zawodowej odmiany języka narodowego;
- rozdział VI - charakteryzacji językowej, stylizującej wypowiedzi postaci według wzorca indywidualnego języka (czyli indywidualizacji językowej).

Aby uzyskać perspektywę historyczną dla analizowanego zabiegu stylistycznego w powieści polskiej w latach 1800-1830, rozdział I poświęcono analogicznemu wysiłkom powieściopisarzy oświeceniowych.

Omawiając poszczególne odmiany charakteryzacji językowej, prześledzono ich tendencje rozwojowe oraz zakres i konsekwencje stosowania stylizacji wypowiedzi postaci w zależności od pozaartystycznych celów utworu. W związku z tym w pracy sformułowano uogólnienia o historycznoliterackich funkcjach charakteryzacji językowej postaci w badanym okresie. A mianowicie stwierdzono, że w latach 1800-1830 w powieści polskiej pozostaje żywotna publicystyczno-dydaktyczna funkcja charakteryzacji językowej postaci; dominowała ona w powieściopisarstwie okresu stanisławowskiego. Najwidoczniej funkcja ta ujawnia się w obrębie tej odmiany zabiegu stylizacyjnego, która współtworzy językowy koloryt historyczny.

Zasługą wybitniejszych powieściopisarzy okresu (Niemcewicz, Tańskiej, Skarbka, anonimowego autora powieści "Pan Unterlejtant Wojciech", czy I. Chodźki/ jest nadawanie charakteryzacji językowej motywacji realistycznej. Realistyczna funkcja charakteryzacji językowej postaci dochodzi stosunkowo często do głosu przy stylizowaniu wypowiedzi postaci obcoplemiennych.

W rozprawie wiele uwagi poświęcono omówieniu różnorodnych środków, przy pomocy których w latach 1800-1830 przeprowadzano stylizację językową postaci zarówno w obrębie charakteryzacji, jak i indywidualizacji językowej. Stwierdzono przy tym, że na dobór środków stylizujących wydatny wpływ miała świadomość językowo-stylistyczna epoki pisarza.

Czesław N i e d z i e l s k i: Reportaż a zagadnienia form dokumentarnych w polskiej tradycji teoretycznoliterac-

kiej. Promotor: prof. Artur Hutnikiewicz (UMK). Recenzenci: prof. Konrad Górski (UMK) i prof. Jan Trzynański (Uniw. Wrocławski). Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu 1964.

Rozprawa podejmuje zagadnienia reportażu oraz innych form dokumentarnych w dwóch wzajemnie uzupełniających się przekrojach. Po pierwsze, wychodząc z współczesnego zakresu znaczeniowego terminu i z aktualnie formułowanych pojęć reportażu, praca przynosi próbę opisu podstawowych wyznaczników morfologicznych powiadomienia dokumentarnego. Po drugie, rozprawa zmierza do skonfrontowania modelu morfologicznego i funkcjonalnego tego gatunku z teoretycznoliteracką tradycją, dotyczącą różnych historycznych wariantów prozy dokumentarno-publicystycznej.

W rozdziale wstępnym przyjęto przesłankę zakładającą, że reportaż jest takim systemem wewnętrznych motywacji, które umożliwiają zrealizowanie podstawowej funkcji tej odmiany wypowiedzi słownej, jaką jest dokumentarny opis realnych stanów rzeczy. Tryb tych motywacji jest jakby trzystopniowy, obejmuje bowiem:

- 1) warstwę prezentowanych w relacji realnych przedmiotów i zjawisk,
- 2) rolę nadawcy uobecniającego się w relacji na prawach świadka uwierzytelniającego autentyczność przekazanych informacji,
- 3) system odwołań do odbiorcy, jego wiedzy i przeświadczeń o realności i prawdziwości przekazywanych mu faktów.

Wszystkie te płaszczyzny motywacyjne są formotwórczymi wyznacznikami utworu (współcześnie np. reportażu). Ten związek motywacji jest zarazem zorientowany celowo i funkcjonalnie; wszystkie składniki przekazu zmierzają do powiadomienia czytelnika o faktach, zakładając, że nie są one mu znane z bezpośredniej autopsji, oraz do wywołania celowych postaw poznawczych, przekonaniowych, emotywnych itp. Rozpatrzono także kategorię "dystansu" uznaną powszechnie za podstawowy czynnik obiektywnych walorów reportażu. Skonfrontowano ją z kategorią "dystansu" w klasycznej, współcześnie reprezentowanej teorii

prozy epicko-realistycznej oraz z kategorią narratora i czasu powieściowego. W konkluzji stwierdzono, że przyjęte modelowe wyznaczniki gatunków dokumentarnych pozwalają odnieść się do historycznych odmian piśmiennictwa dokumentarnego, które występują w mniej lub bardziej wyrazistym uwikłaniu literackim. W pracy ograniczono się jednak tylko do prześledzenia teoretycznoliterackiej części tego zagadnienia w obrębie kilku odmian gatunkowych.

Rozdział drugi pt. "Podróż jako najdawniejszy model prozy autentystycznej", składający się z dwóch części - "W kręgu Oświecenia" i "Literatura potoczna" - omawia teorie opisu podróźniczego w dobie Oświecenia i w pierwszej połowie XIX stulecia. Wybór epoki zdecydowany został przez procesy zachodzące w obrębie nowożytnej prozy powieściowej - literacka tradycja form dokumentarnych jest bowiem złączona z perypetiami powieści jako gatunku zmierzającego także do ukazania prawdopodobnego czy też wręcz prawdziwego obrazu rzeczywistości. Świadczy o tym fakt, że chociaż myśl teoretyczna Oświecenia nie dała gatunkowej definicji podróży, jak nie dała poetyki powieści, rozpatrywała oba gatunki łącznie w systemie wspólnych wyznaczników retorycznych. Kategorię gatunkową podróży ujmowano nadto w bardzo szerokim kontekście problematyki edukacyjnej, roli poznania empirycznego i racjonalistycznego - jako wyraz stosunku do natury, do form życia społecznego itp. Model podróży był także przesłanką konstrukcji w "fikcyjnych" odmianach prozy, tak retorycznej, jak i epickiej, powieściowej. Ustalono, że na przełomie XVIII i XIX stulecia uformował się nowożytny model relacji podróźniczej o walorach dokumentarnych, posiadający własną charakterystyczną linię ukształtowania kompozycyjnego. Gatunek ten posiada wyraźną dokumentację teoretyczną.

Ten typ prozy uległ ciekawym przekształceniom w okresie międzypowstaniowym. Rozwija się i jest teoretycznie opisywana dziennikarsko-reportażowa odmiana relacji podróźniczej (m.in. Grabowski, Kraszewski, Siemieński). W dalszym ciągu instancją odwoławczą dla sankcji literackich tych form dokumentarnych jest powieść i jej poetyka.

Przedmiotem analizy i opisu w rozdziale pt. "Formy publicystyczne a faktografizm prozy literackiej w opiniach krytyki drugiej połowy XIX w." jest między innymi tzw. sprawozdanie reporterskie. Po 1870 r. wchodzi do polskiej terminologii nazwa reportera jako twórcy nowej odmiany publicystycznej, silnie eksponującej swój walor dokumentarny (wespół z uprawianym szkicem, obrazkiem, felietonem). Odmiana ta pozostawała jednak poza teorią ekwiwalentnych gatunków literackich. Kategoria dokumentaryzmu jest natomiast częścią ówczesnej teorii prozy i uzyskuje silną sankcję estetyczną w poetyce naturalistycznej. Tej sprawy dotyczą zwłaszcza sądy Sygietyńskiego, odnoszące się do waloru dokumentarnego powieści realistycznej i naturalistycznej.

Rozdział końcowy pt. "Reportaż w krytyce literackiej międzywojennego dwudziestolecia" składa się z trzech paragrafów:

- 1) "Postulaty autentyzmu i faktografizmu literackiego",
- 2) "Krytyka literackich teorii reportażu",
- 3) "Metoda reportażu a zagadnienia realizmu powieściowego".

W tym okresie pojawia się po raz pierwszy termin "reportaż" jako pojęcie oznaczające gatunek pograniczny, interweniujący w obszar zjawisk literackich oraz jako pojęcie metody twórczej, pozostającej w opozycji wobec metody prozy epicko-realistycznej. Reportaż stał się przedmiotem postulatów ostatecznych w programach autentyzmu, literatury faktu, nowej rzeczowości. W konsekwencji reportaż został uwikłany w bogatą dyskusję literacką, stał się przedmiotem sporu, pojęciem centralnym zarówno dla pewnych sposobów programowego teoretyzowania na temat funkcji dzieła literackiego, jak i dla żywotnych nurtów literackich. Przede wszystkim nie do pominięcia był reportaż w marksistowskiej estetyce i socjologii dzieła literackiego. Prześledzenie tradycji genealogicznych reportażu, wskazujących na związek z historycznie wyprzedzającymi go formami dokumentarnymi, pozwoliło potwierdzić przesłanki przyjęte na wstępie pracy.

Zbigniew R y n d u c h: Nauka o stylach w retorykach polskich XVII wieku. Promotor: prof. B.Nadolski (UMK Toruń i WSP Gdańska), recenzenci: doc. J.Zaremba (WSP Katowice) i doc. A. Rembowski (WSP Opole). Uniwersytet Toruński 1964.

Rozprawa wysuwa problem, w jakiej mierze siedemnastowieczni autorzy retoryk kształtowali tradycje wymowy i stylu, wywiedzione z antyku, modyfikowane w średniowieczu i renesansie. Rzeczywistość polska XVII w. nie reprezentuje dogłębnej znajomości antyku, nie pomnaża osiągnięć renesansu, ale w ramach bardzo złożonej kultury baroku nawraca nieraz - choćby poprzez zjawisko konceptyzmu - do metod i poglądów średniowiecza.

Szlachecko-magnacki styl życia znajdował poparcie już w szkole, przede wszystkim jezuickiej, będącej niewątpliwie determinantem wymowy popisowej, w ogromnej mierze panegirycznej. Stąd tyle w Polsce XVII w. manier stylowych, tyle stylów zdecydowanie złych, często w pismach retorycznych potępianych, ale żywych w praktyce szkolnej i obyczajowej.

Głównym celem pracy było udokumentowanie i zegzemplifikowanie powyższych tez łącznie z próbą dopracowania się wstępnych wniosków dotyczących nauki o stylach mówniczych oraz ich funkcji artystycznej i społecznej.

Niezależnie od penetracji w dzieje retoryki antycznej, średniowiecznej i renesansowej, przebadał autor znaczną ilość retoryk XVII w., krajowych i obcych, drukowanych i rękopiśmiennych. Bibliografia pracy wykazuje m.in. 40 starodruków i 48 rękopisów retoryk, pochodzących ze zbiorów Gdańska, Kórnicka, Krakowa, Poznania, Warszawy i Wrocławia. Praca składa się z trzech rozdziałów:

I Antyczne i renesansowe tradycje nauki o stylach

II Retoryka w Polsce XVII wieku

III Katalog stylów w retorykach XVII wieku

Rozdział I ukazuje główne kierunki wymowy antycznej, okresy ścierania się attycyzmu i azjanizmu stanowiące jakoby wyznacznik późniejszych oscylacji pomiędzy przyznawaniem prymatu już to przedmiotowi mowy, już to jej szacie słownej, elokucji, czyli jakości stylu mniej lub więcej ozdobnego.

Retoryka renesansowa wyrażała się głównie w entuzjazmie dla Cycerona, w cyceronianizmie, często opacznie pojmany. Czołowy teoretyk wymowy, Jakub Górski, korelował swe poglądy na retorykę z wpływami Jana Sturma, wysuwającego na czoło naukę pięknej łaciny. Generalną linię Sturm przechwycili jezuiti. Mimo pewnych przesłanek w stronę retoryki baroku, dających się dostrzec już w XVI-wiecznej retoryce jezuickiej Hiszpana Suareza, o manierowaniu się i degenerowaniu stylów w wieku tym na ogół jeszcze głucho. Sprawy te ukazuje rozdział II pracy. W miarę oddalania się od renesansu narasta przewaga stylowego zdobnictwa (ornatus), coraz pełniejszy wyraz znajduje średniowieczna teza: Rhetorica verba colorat. Znamienne w tym względzie są wypowiedzi ówczesnych teoretyków: Sarbiewskiego, Radaua i Kwiatkiewicza.

Dość obszernie przedstawiono w pracy naukę o stylach francuskiego jezuita, M. Caussinusa z XVII w., którego znajomość w Polsce nie była ani dogłębna, ani powszechna, ale korzystali zeń liczni jezuitcy nauczyciele i autorzy retoryk.

Retoryki te są m.in. ilustracją faktu, w jakim stopniu specyfika mentalności i obyczaju szlacheckiego określała ich treść i spłycała teorię wymowy. Przejawy głębszego interesowania się wartościami wymowy i stylu znaleźć można u nauczycieli-retorów i autorów o wyższym poziomie wykształcenia, głównie w środowiskach innowierczych, pomorskich, także w Pińczowie, Rakowie. Na szczególną uwagę zasługują uczeni gdańscy: Keckermann, Martini, Mochinger, Pastorius i inni.

W rozdziale III obejmującym tzw. katalog stylów wybrał autor ponad 20 terminów określających gatunki i odmiany stylu. Są to pochodne stylów: poważnego (gravis), pośredniego (mediocris) i prostego (humilis). Podano tu i zestawiono definicje poszczególnych stylów, wydobyte z rozmaitych retoryk, jak również przykłady ilustrujące różne odmiany stylu.

W ten sposób rysuje się obraz przechodzenia stylu w styl oraz degeneracji stylów, głównie stylu podniosłego (sublimus), edukacyjnego (eruditus), sentencjonalnego (sententiosus) i alegorycznego (allegoricus). Styl poetycki (poëticus) przechodził nieraz w amplifikujący (amplificatorius), o którym pisa-

no, że jest polono genio accommodatus. Styl ten przechodził z kolei w styl panegiryczny, znamieny dla oratoryki i znacznej części poezji XVII stulecia. Omówiono w rozprawie dzieło A.M. Fredry pt. Vir consilii... (teoria panegiryku) i J. Kwiatkiewicza Phoenix rhetorum. Kwiatkiewicz instruował retorów i nauczycieli w zakresie wymowy niepospolitej (eloquentia non vulgaris), Fredro radami i egzemplifikacją swego dzieła pragnął służyć szerszej masie szlacheckiej. Ale w zasadzie nikt nie podjął w XVII w. próby opracowania retoryki w języku polskim, nikt nie pokusił się o stworzenie pełnej polskiej terminologii mówniczej. Nie wyrównają tej luki ogólne sądy o stylu St.H. Lubomirskiego w jego "Rozmowach Artaksesa z Ewandrem".

Zofia F l o r c z a k: Udział regionów w kształtowaniu się piśmiennictwa polskiego XVI wieku. Promotor: prof. Konrad Górski (Uniw. Toruński). Recenzenci: prof.M.R.Mayenowa (IBL), prof. J.Szczepański (Instytut Filozofii i Socjologii), doc. T.Ulewicz (UJ). Instytut Badań Literackich 1965.

Na sformułowanie postawionego w pracy zagadnienia wpłynęły dwie okoliczności. Jedna z nich ma charakter czysto zewnętrzny, a mianowicie konieczność zebrania dla Słownika polszczyzny XVI wieku informacji o pisarzach, drukarzach i korektorach, tj. o tych wszystkich, którzy brali udział w sporządzeniu tekstów należących do kanonu Słownika. Ta okoliczność wyznaczyła zarazem zakres chronologiczny zawarty w tytule pracy. Związek ze Słownikiem jednocześnie kierował uwagę nie na literaturę sensu stricto, lecz na piśmiennictwo w szerokim znaczeniu tego słowa. Stąd wynikło także istotne dla pracy ograniczenie: praca niejednakowo traktuje tych pisarzy, którzy byli autorami przynajmniej jednego tekstu polskiego, i tych, którzy pisali wyłącznie po łacinie. Ta różnica przedstawiona będzie szczegółowiej przy omawianiu bazy materiałowej pracy.

Druga okoliczność - to formułowane wielokrotnie przez literaturoznawstwo obce i polskie tezy o związkach między określonym regionem a charakterem piśmiennictwa. W nowej literaturze przedmiotu postulaty wykonania mapy ukazującej udział poszczególnych regionów w kształtowaniu piśmiennictwa polskie-

go formułował przede wszystkim Roman Pollak. Postulat ten jest całkowicie jednoznaczny, jeśli idzie o wprowadzenie mapy jako sposobu pokazania zagadnienia, nie jest zaś bynajmniej jednoznaczny, jeśli idzie o fakty, które mają być na mapie ukazane. To, jak się skonstruuje pojęcie regionu, jakie instytucje uzna się za istotne dla niego, jakie fakty zostaną naniesione na mapę - zależy od sformułowania konkretnych pytań o zachodzące tu związki, a pytania winny wynikać z ogólniejszych założeń badacza. Mapa może pokazać, że podejrzewany przez badacza rodzaj związku w ogóle nie istnieje, lecz może jego istnienie potwierdzić; sama jednak hipoteza o istnieniu określonych związków musi być sformułowana z góry, poza mapą.

Autorkę interesował region jako określona struktura społeczno-ekonomiczna. Na tym tle postawione zostały trzy pytania:

- 1) jakie warunki zewnętrzne w stosunku do człowieka piszącego pozwalały na wybór aktywności piśmienniczej
- 2) jakie instytucje odegrały rolę w rozwoju tej aktywności
- 3) czym było pisarstwo w XVI wieku i co ono dawało ludziom decydującym się na pisanie.

Przypadkowy z punktu widzenia zainteresowań autorki wiek XVI wydawał się znakomitym okresem dla postawienia tego rodzaju pytań. Jest on początkiem w pełni indywidualnego pisarstwa. Nawet aktywność zgromadzeń takich jak zakon jezuitów nie przekreśla tego zjawiska. Jest to jednocześnie okres, który pozwala widzieć znaczne zróżnicowanie między poszczególnymi regionami zarówno pod względem struktury ekonomicznej i społecznej, jak i pod względem siły i dawności ich związku z etnograficznym jądrem Polski.

Formułując hipotezy o istnieniu związków między aktywnością a strukturą społeczno-ekonomiczną regionu autorka decydowała się na podjęcie swoistego eksperymentu, który w rezultacie mógł dać wynik negatywny.

By uzyskać odpowiedź na postawione pytania, został opracowany kwestionariusz, który zawierał szereg pytań, dotyczących biografii pisarzy, w celu zyskania jednolitych odpowiedzi pozwalających na opracowanie statystyczne.

Wybrane stulecie wydawało się też z góry okresem zbyt długim, by je traktować jako jednorodną całość, nie zakładając wewnętrznych zmian w dziejach poszczególnych regionów. Wobec tego stulecie zostało od razu zgodnie ze statystycznym charakterem pracy podzielone mechanicznie na ćwierćwiecza.

Specyficzne trudności pracy wynikały nie tylko z trudności skonkretyzowania zagadnienia: region a twórczość piśmiennicza, ale także i stąd, że praca musiała posługiwać się danymi z różnych dyscyplin - przede wszystkim z historii gospodarczej i społecznej Polski.

Na mapę zostały w pierwszym rzędzie naniesione miejsca urodzin pisarzy. Potem naniesiono także punkty, które mogły skupiać pisarzy, a mianowicie - poza dworem królewskim - rezydencje magnackie i biskupie, ważniejsze szkoły i drukarnie.

Aktywność pisarska nie musiała przebiegać, a jak zobaczymy później - dla niektórych regionów nawet nie mogła przebiegać w regionie macierzystym pisarza. I ten obraz przedstawiono również za pośrednictwem mapy.

Skrzyżowana z chronologią mapa wskazywała na następujące zjawiska: najwcześniej pojawia się - w sensie biologicznym nawet - pisarstwo na ziemiach wielkopolskich, prawie jednocześnie występuje Małopolska, nieco później Mazowsze, potem Ziemie Ruskie, najpóźniej Litwa. Porównanie tego obrazu z mapą, na której uwidoczniła się pisarska aktywność ludzi XVI wieku, wskazuje na wybitne ośrodki przyciągające pisarzy do Małopolski. Pisarze urodzeni na Mazowszu opuszczają swój teren. Opuszcza też swój teren znaczna ilość pisarzy urodzonych w Wielkopolsce. Miejscem natomiast przyciągającym, poza Małopolską, są od pewnego okresu począwszy niektóre dwory magnackie - zwłaszcza radziwiłłowski - na Litwie. W zestawieniu ze strukturą ekonomiczną i społeczną regionów odpowiedź na pytanie o przyczynę takiej sytuacji wydaje się względnie prosta.

Następnym krokiem było sporządzenie tabel mówiących o pochodzeniu społecznym i sytuacji ekonomicznej tych, którzy zajmowali się pisarstwem.

Sporządzenie tych tabel nastęrcza duże trudności. Operowanie podziałem: szlachta - mieszczaństwo - chłopstwo nie da-

je żadnego wyobrażenia o rzeczywistym stanie majątkowym pisarza, a nawet sytuację społeczną za rysuje w sposób zbyt ogólny. Odpowiedź na pytanie, co to znaczy szlachcie bogaty, nie może być oparta nawet na szczegółowej wiedzy o posiadanej przez niego ziemi. Mimo to, jeśli idzie o szlachtę, sytuacja nie jest najgorsza. Autorka mogła w oparciu o sugestię prof. Dworzaczka przyjąć podział szlachty na 5 kategorii. W stosunku do Wielkopolski zbiory tego uczonego pozwoliły nawet na wypełnienie proponowanego schematu żywą treścią. Przy dużym nakładzie pracy można byłoby, korzystając z materiałów dr Wojciechowskiego zbieranych dla Atlasu Historycznego, wypełnić taki sam schemat dla Lubelszczyzny. Mniej pewnie się rzecz przedstawia, jeśli idzie o inne tereny. Natomiast stworzenie uzasadnionego schematu dla mieszczaństwa jest jeszcze dziś niemożliwością. Toteż dla mieszczaństwa został przyjęty ogólnikowy podział na 2 kategorie: zamożnych i niezamożnych.

Tabele te, skrzyżowane z chronologią, pokazały dynamikę w zakresie tego działu kultury poszczególnych klas społecznych, pokazały też zupełnie odrębną rolę miast (zwłaszcza Lwowa) i swoistą przeciwstawność terenów litewskich. Można też było pokazać to środowisko społeczne, z którego się w zasadzie rekrutowała największa ilość pisarzy.

Konfrontując wiedzę o ekonomiczno-społecznym punkcie wyjścia pisarza z mapą migracji pisarzy i wiedzą o strukturze społeczno-ekonomicznej regionu - uzyskuje się przekonanie, że regiony, nie posiadające dostatecznie silnych ośrodków stwarzających warunki zatrudnienia dla człowieka piszącego, nie mogły zatrzymać pisarza u siebie. Takim bardzo charakterystycznym regionem jak to już zostało powiedziane: "opuszczonym", jest Mazowsze. Instytucjami stwarzającymi popyt na pracę pisarza są w pierwszym rzędzie dwory królewskie i magnackie oraz wyższe szkoły.

Z zestawienia materiałów wyłania się rodzaj wzorcowej biografii pisarza: najczęstsze pochodzenie - jeśli szlacheckie, to mniej niż średniozamożne, najczęściej - studia uniwersyteckie i osiągnięte stanowiska.

Pisarstwa XVI wieku nie można zatem traktować jako zawodu w dzisiejszym znaczeniu tego wyrazu; w swoistym jednak uję-

ciu, w cudzysłowie, jest to dla tego okresu coś, co można już nazwać zaczątkiem zawodu.

Bliższe przyjrzenie się charakterowi uprawianego piśmiennictwa pozwoliłoby pokazać, jak poszczególne typy piśmiennicze są określone przez charakter regionu.

Pozostaje informacja o bazie materiałowej pracy. Podstawą materiałową dla stworzenia listy nazwisk pisarzy, którzy przynajmniej jeden utwór opublikowali po polsku, stanowił Estreicher. Podstawę dla listy nazwisk pisarzy publikujących wyłącznie po łacinie stanowił Nowy Korbut. Spośród 305 nazwisk, które znalazły się na pierwszej, podstawowej dla pracy liście - dla 187 zasadniczą informację biograficzną dał Nowy Korbut. Dla 118 nazwisk należało tę informację stworzyć przy pomocy innych źródeł. Informacje biograficzne, zwłaszcza o miejscach urodzenia, przy próbie naniesienia ich na mapę ujawniły dużą bałamutność, wynikającą stąd, że badacze posługują się nazwami miejscowości z różnych okresów, często wprost przekreconymi lub wieloznacznymi. Sprawdzenie i ujednostajnienie informacji przez sprowadzenie wszystkich nazw i określeń do podziału administracyjnego i nazw przyjętych po Unii Lubelskiej okazało się ogromnie czasochłonne, ale jedynie słuszne.

Stworzony kwestionariusz biograficzny udało się wypełnić w 85%.

Praca zawiera 17 map uwzględniających jej podstawowe pytania oraz przyjęty podział na ćwierćwiecza. Mapy te można w różnych wariantach zestawiać i porównywać ze sobą.

Trzeba też powiedzieć, iż praca zawiera wiele luk, z których autorka w pełni zdaje sobie sprawę. Luki te wynikają z bogactwa problematyki, wykraczającej poza tereny ściśle historycznoliterackie. Dążenie do uzupełnienia tych luk jest pasjonującym zadaniem.